

Süleyman Sani Axundovun bədii yaradıcılığına yeni baxış

Könül Bağirova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
E-mail: bagirova.konul@yahoo.com

Annotasiya. Azərbaycan realist nəsrinin nümayəndələrindən biri maarifpərvər yazıçı, ictimai xadim Süleyman Sani Axundovun avtoqraf əlyazma nümunələrinin böyük qismi AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunur. Burada Qarabağ ədəbi mühitinin, əsasən, Azərbaycanın mədəniyyət mərkəzi Şuşa şəhərinin bir sıra nümayəndələrinin – N.Vəzirov, Ə.Haqverdiyev, M.R.Fəna, F.Köçərli, Y.V.Çəmənəmli, Q.Şeyda, Z.Hacıbəyov və Ü.Hacıbəylinin zəngin fond materialları saxlanılır. Süleyman Sani Axundovun 205 saxlama vahidindən ibarət şəxsi arxivi 10 saylı fondda qorunur. Sənədlərin başlanğıc tarixini 1894-cü ilə, son tarixini isə 1937-ci ilə şamil etmək olar. Arxivin kimlər tərəfindən hansı tarixdə Respublika Əlyazmalar Fonduna daxil edilməsi haqqında məlumat yoxdur. Fonddakı materiallar S.S.Axundovun əlyazmaları (pyesləri, hekayələri, məqalələri, tərcümeyi-hal və xatirələri), S.S.Axundova gələn məktublar, tərcümeyi-hal sənədləri, təsviri sənədlər, fonda daxil olan materiallar və çaplar başlıqları altında qruplaşdırılmışdır. Görkəmli maarif xadimi S.S.Axundovun arxivinin təsviri 1962-ci ildə professor C.Nağıyeva tərəfindən işlənərək çap edilmişdir [11].

Məqalədə S.S.Axundovun arxivində mühafizə olunan avtoqraf əsərlərdən bir neçəsi müasir dövrümüzdə çap olunan nəşr nüsxələri ilə müqayisəli şəkildə araşdırılmış və bəzi qənaətlər əldə edilmişdir. Tədqiqata arxivdə müxtəlif saxlama vahidləri altında qorunan “Yuxu”, “Kövkəbi hürriyyət” (iki nüsxədə), “İki dost, iki düşmən” (iki nüsxədə) hekayələri daxil edilmişdir.

Açar sözlər: əlyazma, nəşr, avtoqraf, hekayə, mətn

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 12.07.2024; qəbul edilib – 23.07.2024

A new look at the artistic creativity of Suleyman Sani Akhundov

Konul Bagirova

Doctor of Philosophy in Philology
Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of ANAS
E-mail: bagirova.konul@yahoo.com

Abstract. A large part of the autograph manuscripts of Suleyman Sani Akhundov, an enlightened writer and public figure, one of the representatives of the Azerbaijani enlightened-realist prose, is preserved in the Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of ANAS. Rich fund materials of several representatives of the Karabakh literary environment, mainly Shusha, the cultural center of Azerbaijan, including N.Vazirov, A.Hagverdiyev, M.R.Fana, F.Kocharli, Y.V.Chamanzaminli, G.Sheyda, Z.Hajibeyov, U.Hajibeyli, are stored here. Suleyman Sani Akhundov's personal archive consisting of 205 storage units is preserved in fund No. 10. The starting date of the documents can be attributed to 1894, and the last date to 1937. Unfortunately, there is no information about who and what date the archive was included in the Republican Manuscripts Fund. The materials in the fund are grouped under the headings of S.S.Akhundov's manuscripts (plays, stories, articles, biography and memories), letters to S.S.Akhundov, biographical documents, descriptive documents, materials included in the fund and prints. The description of the archive of the prominent intellectual S.S.Akhundov was processed and published in 1962 by professor J.Nagiyeva [11].

In the article, some of the autograph works preserved in S.S. Akhundov's archive were compared with the editions printed in our time, and some conclusions were reached. The research included the stories “Dream”

(“Yukhu”), “Kovkabi Hurriyat” (two copies), “Two Friends, Two Enemies” (“İki dost, iki dushman”) (two copies) preserved under different storage units in the writer's archive.

Keywords: manuscript, edition, autograph, story, text

Article history: received – 12.07.2024; accepted – 23.07.2024

Giriş / Introduction

Süleyman Sani Axundov Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində həm ictimai, həm də ədəbi fəaliyyəti ilə nüfuz qazanmış sənətkarlardandır. Ədibin zəngin və çoxcəhətli yaradıcılıq nümunələrinin bir qismini əxlaqi-didaktik məzmunlu hekayələri təşkil edir. Məlumdur ki, şifahi xalq ədəbiyyatında nağılın tutduğu mövqe yazılı ədəbiyyatda hekayə janrı ilə davam etdirilir. Cəmiyyətdə baş verən hər hansı bir hadisənin ibrətamiz, ictimai-tərbiyəvi səciyyəsi hekayə vasitəsilə təqdim edilir, real elementlər qələm sahibləri tərəfindən obrazlaşdırılaraq xalqa çatdırılır və bununla da cəmiyyət maariflənməyə, mənəvi təmizlənməyə çağırılır. S.S.Axundovun AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan avtoqraf əlyazma materialları sırasında həm pyesləri – “Tamahkar” (2 nüsxədə), “Dibdat bəy” (2 nüsxədə), “Türk birliyi”, “Qaranlıqdan işığa” (2 nüsxədə), “Laçın yuvası” (2 nüsxədə), “Molla Nəsrəddin Bakıda” (2 nüsxədə) və digərləri ilə yanaşı, həm də hekayələri mühafizə olunur. Avtoqraf nümunələrindən “Yuxu”, “Kövkəbi-hürriyyət”, “İki dost, iki düşmən” (2 nüsxədə), “Qonaqlıq”, “İnsafmıdır”, “Bax buna mən yoxam”, “Son ümid”,

“Oğlunu gözləyir”, “Möcüzədən möcüzəyə”, “Gənc maşinistka və qoca yazıçı”, “Fuad” (2 nüsxədə) hekayələrini qeyd etmək olar. Yazıcının qorxulu nağıllar silsiləsindən 1914-cü ildə qələmə aldığı “Əşrəf” hekayəsinin avtoqraf nüsxəsi deyil, yalnız Azərbaycan dilində olan makina çapı fond materialları sırasına daxil edilmişdir. Həmin hekayənin yenidən işlənmiş variantı “Fuad” adı ilə həm avtoqraf nüsxəsi, həm də makina çapı ilə birgə ədibin arxivinə daxil edilmişdir. Yalnız “Fuad” hekayəsinin sonu naqisdir. S.S.Axundovun azyaşlılar üçün yazdığı qorxulu nağıllar, əslində, kiçik yaş qrupunun nümayəndələrinə həyat həqiqətlərini aşılamaq, həyatın istər şirin, istərsə də acı məqamlarını təbliğ edirdi. “Bu hekayələrdə həyatın mürəkkəbliyi, çətinliyi, şirinliyi, ağır və müdhiş qayda və qanunları, bunların hökmü və nəticələri bütün çıpaqlığı ilə yazılmışdır. Bu hekayələr uşağa xoş və ya qəmli duyğu verməklə qalmır, onu qayğısız uşaqlıq yuxusundan ayıldır. Həyata hazır olmağa çağırır, həyat yolunda olan və ola bilən bütün əngəl və maneələrdən xəbərdar edir” [10, s.326].

Əsas hissə / Main Part

Öncədən də qeyd olunduğu kimi, məqalədə yazıcının “Yuxu”, “Kövkəbi-hürriyyət”, “İki dost, iki düşmən” hekayələri tədqiq edilmişdir. Bir çox şair və yazıçıların ədəbi-bədii irsləri nəşrə cəlb edilən zaman müəyyən ixtisarlar, nəşir əlavələri, cümlələrdə ifadələrin yerdəyişmələri, sözlərin sinonimləri ilə əvəzlənməsi və s. kimi uyğunsuzluqlarla müşahidə edilməkdədir. Bu səbəbdən ədiblərin yaradıcılıq nümunələrinin nəşr variantlarının avtoqraf qaynaqlar ilə qarşılaşdırılıb müqayisə edilməsi məqsədəuyğundur.

S.S.Axundovun yaradıcı irsinə müəyyən zaman kəsiyində diqqət ayrılmış, yaradıcılıq nümunələri bir neçə dəfə təkrar nəşrə cəlb edil-

mişdir. Tədqiqatda 1968 və 2005-ci illərdə nəşr edilmiş kitab nümunələri əsas götürülmüşdür. Sonuncu kitab 1968-ci ilin nəşri əsasında təkrarən çapa hazırlanmışdır. Buradan ehtimal olunur ki, ilk kitab nümunəsində olan xətlər yenidən təkrar nəşrə daxil edilmişdir. Əfsuslar olsun ki, nəşirlər kitabların təkrar nəşrləri zamanı demək olar ki, orijinal əlyazma nüsxəsinə deyil, yalnız əvvəlki illərin mətbu nümunələrinə müraciət edirlər. Bu da eyni yanlışlıqların dəfələrlə geniş oxucu kütləsinə çatdırılması ilə nəhayətlənir ki, nəticədə cümlə uyğunsuzluqları, nəşir əlavələri və ya ixtisarlara dəfələrlə təkrarlanaraq gerçək əlyazma nüsxəsinə kənarda qoyur. Eləcə

də nəşrlərdən yayınmış hissələr müəyyən zaman kəsiyində unudulur, tam orijinal mətnlər yalnız avtoqraf nümunələrdə, ədiblərin şəxsi materialları sırasında saxlanılır.

S.S.Axundovun 1905-ci ildə qələmə aldığı “Yuxu” hekayəsi yazıçının maarifçi-realist fikirlərinin tərənnümü ilə bağlıdır. Hekayə yazıçının sağlığında 1906-cı ildə “İrşad”, “Tərəqqi” qəzetlərində dərc edilmişdir. Nasirin ilk hekayələri sırasında olan bu əsər nəşrlər zamanı müəyyən qüsurlarla üzləşmişdir. Nümunə olaraq əlyazmadan söz ixtisarlari ilə bağlı əldə edilmiş xətalari misal göstərmək olar: “Gözlərim heç bir şey” [4, s.1] – “Gözlərim heç şey” [2, s.243]; “Çayın suyu axar görünərək” [4, s.2] – “Çayın suyu görünərək” [2, s.243]; “Göstərişi ilə gəlib bir qapıya çıxdım” [4, s.4] – “Göstərişi ilə qapıya çıxdım” [2, s.243]; “Tayfanın bir padşahi var, Həzrət Süleyman” [4, s.2] – “Tayfanın arasında alim bir şəxs var” [2, s.241] və s. Şəkilçi, bağlayıcı ixtisarlari və təhrifləri ilə bağlı araşdırmalar zamanı müəyyən olunmuşdu ki, bu məqamda nəşirlər yazıçının dil-üslub xüsusiyyətlərinə müdaxilə edərək ya bəzi şəkilçiləri ixtisar edib müasir dil normalarına uyğunlaşdırmağa çalışmış və ya əksinə, müəyyən qüsurların meydana çıxmasına səbəb olmuşlar. Lakin yaşadığı mühitin və dövrün ədəbi dil normalarına əsaslanaraq qələmə alınan avtoqraf nümunələrin nəşri, zənnimizcə, orijinal variantın tam özünü əks etdirməli, kənar müdaxilələrə yol verilməməlidir. Şəkilçi və bağlayıcı ixtisarlari: “Hərəkətsiz durmuşlardı” [4, s.1] – “Hərəkətsiz durmuşlar” [2, s.243]; “Sükuta getmişlərdi” [4, s.1] – “Sükuta getmişdilər” [2, s.243]; “Olduğumu sorum” [4, s.1] – “Olduğumu soruşum” [2, s.243]; “Yenə açılmadı” [4, s.3] – “Yenə də açılmadı” [2, s.243]; “Sədası gəldi” [4, s.4] – “Sədası gəlirdi” [2, s.243]. “Yuxu” hekayəsinin tədqiqi zamanı bəzi cümlə və ifadələrdə uyğunsuzluqlar da aşkar edilmişdir: “Sanki uyguda dalıb dayanmışdı” [4, s.2] – “Sanki yuxuda dalıb dayanmışdı” [2, s.243]; “Bunlara düşüb” [4, s.3] – “Üstlərinə düşüb” [2, s.242] və s.

S.S.Axundovun 1905-ci ildə qələmə aldığı “Kövkəbi-hürriyyət” hekayəsinin iki avtoqraf əlyazma nüsxəsi ayrı-ayrılıqda çap nüsxələri ilə qarşılaşdırılaraq tədqiq olunmuşdur. Saxlama vahidi 42-də qeydiyyatata alınan variantın daha mükəmməl olduğu aydınlaşdırılsa da, hər iki

nümunəyə müraciət olunmuşdur. Məhz bu nümunənin nəşrlərə cəlb edilməsi ehtimalı mətn-daxili yanlışlıqların digəri ilə müqayisədə daha az olması ilə bağlıdır. Hekayə ədibin sağlığında 1906-cı ildə “İrşad” və “Tərəqqi” qəzetlərində nəşr edilmişdir. Müqayisə əlyazma nümunələri ilə 1968-ci ildə nəşr edilmiş kitab [3] əsasında aparılmışdır. Hekayədə olan söz və ya cümlə təhriflərindən danışarkən qeyd edilməlidir ki, nəşirlər kitab tərtibatı zamanı fars və ərəb dillərindən ana dilimizə keçmiş ifadələri Azərbaycan dilindəki qarşılığı və ya tərcüməsi ilə nəşrə təqdim edərək, zənnimizcə, yanlışmışlar. Çünki dövrün, zamanənin tələbi olaraq yazarların dili yaddilli tərkiblərlə daha zəngin idi və həmin şəraitə xas olan bir xüsusiyyət idi. Müasir dövrümüzdə həmin ədiblərin dil və üslub normalarını dəyişdirmək əvəzinə, müasir oxucuya kitabların sonunda lüğət vasitəsilə anlaşılmaz yad terminlərin izahını təqdim etmək və müəllifin yazı dil üslubunu olduğu kimi saxlamaq qənaətbəxş olardı. Nümunə olaraq bəzi məqamları qeyd etmək olar. Söz və ya cümlə uyğunsuzluqları: “Nağıla ağaz edərək” [6, s.1] – “Nağıla başlayaraq” [3, s.241]; “Xudavəndi-aləm xaliqlik sifəti-pakını orada sübuta yetirmişdi” [6, s.1] – “Təbiət öz gözəlliyini orada sübuta yetirmişdi” [3, s.241]; “Həştad yaşında pirə dönürdü” [6, s.1] – “Həştad yaşında bir qocaya dönürdü” [3, s.241]; “Bu əhldən” [6, s.1] – “Bu xalqdan” [3, s.241]; “Bu padşahi-adil” [6, s.2] – “Bu alim” [3, s.241]; “Ol padşahın yanına” [6, s.2] – “O alimin yanına” [3, s.241]; “Həzrəti-Süleyman dedi” [6, s.2] – “Alim dedi” [3, s.241] və s.

Əlyazma nüsxələrindən ifadə ixtisarlari da mətnşünaslığın əsas problemlərindəndir. Bəzən söz deyil, hətta müəyyən cümlə ixtisarlari da təsadüf olunur. Bəzən bu ixtisarlari senzura tətbiqilə də əlaqələndirmək olar. Təbii ki, bu mənada müəyyən hissələrin nəşrlərdən yayınması, orijinal nüsxənin natamam bərpası oxucularda təəssüf hissi yaradır. “Əsərin erkən və dəqiq variantını aşkarlayarkən senzuranın və mürtəce nəşirlərin də rolunu nəzərə almaq lazımdır. Onlar bədii yaradıcılığa sərt yanaşmış, bəzən əsərlərində siyasi düşüncə və dünyagörüşlərinə uyğun dəyişiklik aparmışlar” [9, s.18]. Əlbəttə, bu kimi çətinliklərlə üzləşən müəlliflərin ixtisarlari qəbul etmək olar. İxtisarlari bir səbəbini isə əlyazma kağızlarının keyfiyyətinin itməsi,

yazının sadə qələmlə olması və ya xəttin çətin oxunuşu ilə də əlaqələndirmək olar. Bu mənada müəyyən şərti işarələrlə həmin hissənin nəşrə daxil edilməməsi haqqında müəyyən məlumat verilməlidir. Amma bəzən nəşrlərdən yayınmış hissələrdə heç bir senzura qadağası, ziddiyyətli fikirlər, qeyri-etik ifadələr olmadığı halda, belə ixtisarlara təsadüf olunur. “Kövkəbi-hürriyyət” əsərində müəyyən söz ixtisarları vardır: “Bu torpağın əhalisi bir mərazi-bidərmanə” [6, s.1] – “Bu torpaq bir mərazi-bidərmanə” [3, s.241]; “Şah həzrətləri qızıl təxtində əyləşib ədalət divanını açıb işə məşğul idi” [6, s.2] – “Alim həzrətləri əyləşib işə məşğul idi” [3, s.241] və s.

Tekstoloji tədqiqat zamanı “Səhv oxunuşlar” başlıqlı bir bölmədə ayrılmışdır ki, burada ərəb əlifbası ilə Azərbaycan dilində yazılmış sözlərin yanlış oxunuş variantları yerləşdirilmişdir. Həmin ifadələrin “Cümlə və ya söz uyğunsuzluqları” bölməsinə deyil, məhz bu hissəyə salınması təsadüfi deyil. Bəzən ərəb əlifbasında yazılmış fərqli mənalı sözlərin oxşar görünüşləri və ya fars əlifbasında eynisəli müxtəlif yazılışlı hərflərin mövcudluğu söylədiklərimizi əsaslandırır. Bu zaman daha mükəmməl nəşrlərin əldə edilməsi üçün tərtibçilər fars və ərəb əlifbasının bəzi incəliklərinə yiyələnməlidirlər. Məsələn: Əlyazma nüsxəsində “şura etdilər” ifadəsi yanlışlıqla nəşr nüsxəsində “şüuru etdilər” kimi verilmişdir. Bir hərfin yanlış yazılışı tam mənə fərqiyyətə yol açmışdır. Belə ki, şura etdilər-məşvərət etdilər, şüuru etdilər isə başlamaq mənasındadır. Həmçinin “Kövkəbi-hürriyyət” hekayəsində olan digər yanlışlıqlar bunlardır: “Aqıl adamlar” [6, s.2] – “Ağıllı adamlar” [3, s.241]; “Kövkəbi-hürriyyətin nuri-müqəddəsi canımıza sirişt edib” [6, s.3] – “Kövkəbi-hürriyyətin nuru canımıza sirayət edib” [3, s.242]; “Raziməndlik edib” [6, s.3] – “Razılıq edib” [3, s.241]; “Al libaslar geyib” [6, s.3] – “Al libaslara girib” [3, s.241] və s. Hekayədə yalnız bir yerdə cümlə ixtisarına rast gəlinmişdir: “Ey şahı-adil, ey Peyğəmbəri-zəman, ey elmlər anası, dərdlər çarəsi” cümləsi [6, s.2] nəşrdə [3, s.241] yoxdur. Şəkilçi dəyişikliyi də yalnız bir hissədədir: “Keçərək” [6, s.4] – “Keçəndən sonra” [3, s.242].

Digər saxlama vahidi [5] altında saxlanılan nümunədə də xətlər aşkarlanmış və qruplar üzrə təsnif edilmişdir. Uyğunsuzluqlar və ya naşir müdaxiləsi: “Şərqi-şimalda” [5, s.1] – “Tərəfi-

şimalda” [3, s.241]; “Sakin oluyordu” [5, s.1] – “Sakin idi” [3, s.241]; “Xudavəndi-ələm xanlığ sifəti-pakını burada sübuta yetirmişdi” [5, s.1] – “Təbiət öz gözəlliyini orada sübuta yetirmişdi” [3, s.241]; “Gənc ikən həştad sinnində pirə dönüyordu” [5, s.1] – “Həştad yaşında bir qocaya dönüyordu” [3, s.241]; “Bu əhldən” [5, s.1] – s.241 “Bu xalqdan” [3, s.241]; “Bir dəfə bunlar bir böyük məclis quraraq bu mərazdən xilas olmaq üçün şura etdilər” [5, s.1] – “Bir gün bu tayfa məclis-kubra qurub mərazilərinə çarə tapmağa şüru etdilər” [3, s.241]; “Lakin çarə tapmaqda aciz qaldılar” [5, s.1] – “Lakin aciz qalıb məyus oldular” [3, s.241]; “Onlardan biri dedi” [5, s.1] – “O vaxt onlardan biri kürsüyə qalxıb dedi” [3, s.241]; “Qardaşlar, biz özümüz bu mərazin dərmanını tapa bilmədik” [5, s.1] – “Qardaşlar, biz özümüz bu azara çarə tapa bilmədik” [3, s.241]; “Həzrəti-Süleyman namında bir padşah hökəmrənlik ediyor. Bu padşahi-adil hər bir çətin işə əlac və hər bir dərdə dərman bilir” [5, s.1] – “Alim bir şəxs var. Bu alim hər bir çətin işə əlac və hər bir dərdə dərman bilir” [3, s.241]; “Mən böylə fəzilət görüyoram ki, içərinizdən tədbirli insanlar seçək, o həzrətin hüzuruna göndərib dərdimizə dərman istəyək” [5, s.2] – “Ağıllı adamlar seçib onun hüzuruna göndərək və dərdimizə çarə istəyək” [3, s.241]; “Bu təklifi cümlə bəyəndi” [5, s.2] – “Hamı bu təklifə razı oldu” [3, s.241]; “Şah həzrətləri qızıl təxtində əyləşib ədalət divanını qurmuşdu” [5, s.2] – “Alim həzrətləri əyləşib işə məşğul idi” [3, s.241]; “Vətənimiz bir cənnət misal xuda hər nemətini bizlərə etmiş əta” [5, s.2] – “Xuda hər nemətini bizə əta etmişdir” [3, s.241]; “Zəmaniki o dağı uçurub yıldızın üzünü açdınız, o vəqt onun nuru canınıza sirişt olaraq ruhunuzu təzələyib sizi cəvan edəcək” [5, s.2] – “Onu dağıtdığımız kövkəbi-hürriyyətin nuru canınıza sirayət edib ruh və bədəninizi təzələyəcəkdir. Sizləri cavanlaşdırıb öz təbii halınıza salacaqdır” [3, s.243] və s.

Fərqli əlyazma nüsxələrinin qarşılaşdırılması zamanı ehtimal olunur ki, yazıçı nəşrə hekayənin digər variantını hazırlamışdır. Bu nümunədə nəşr və əlyazma fərqləri digər əlyazma nüsxəsindən daha üstündür. Söz təhriflərindən bəhs edəndə qeyd olunmalıdır ki, eyni problem, yəni sözlərin sinonimləri və ya lüğəvi mənalı ilə əvəzlənməsi halları bu nümunədə də vardır. Söz dəyişiklikləri:

“Adəmlər seçib hədiyyələr ilə ol şahın hüzuruna göndərdilər” [5, s.2] - “Elçilər seçib hədiyyələr ilə bərabər o alimin yanına göndərdilər” [3, s.241]; “Həzrəti-Süleyman dedi” [5, s.2] - “Alim dedi” [3, s.241]; “Vətənimizin” [5, s.2] - “Torpağımızın” [3, s.241]; “Sizi yıldızın şəfaətindən” [5, s.2] - “Sizi kövkəbi-hürriyyətin şəfaətindən” [3, s.241] və s. Ümumiyyətlə, nəşrlərdən yayınmış ifadələrlə bağlı qeyd etmək lazımdır ki, ixtisarların əsas amillərindən biri də xəttin oxunuşunda çətinliklər və yad terminlərin olmasıdır. “Kövkəbi-hürriyyət” hekayəsində söz ixtisarına bir yerdə təsadüf olunmuşdur: “Lakin bu torpağın əhalisi” [5, s.1] - “Lakin bu torpaq” [3, s.241]. Şəkilçi uyğunsuzluqları: “Mübtəla olaraq bu gözəl nemətdən məhrum qalmışdı” [5, s.1] - “Mübtəla olub o gözəl nemətlərdən məhrum qalmışdı” [3, s.241]; “Bu mərəz pıranlıq xəstəliyi idi” [5, s.1] - “Bu mərəz pırlıq xəstəliyi idi” [3, s.241]. Nəşrlərdə əlyazmadan ixtisar edilən cümlə isə hər iki avtoqraf nümunədə eyniliklə mövcuddur. “Ey padşahi-adil, ey peyğəmbəri-zəman, ey elmlər anası, dərdlər çarəsi” cümləsi nəşrlərdən yayınmışdır [5, s.2], [3, s.241].

Yazıcının 1927-ci ildə qələmə aldığı “İki dost, iki düşmən” [7; 8] hekayəsinin iki bir qədər fərqli əlyazma nümunələri tekstoloji tədqiq edilmiş və məlum olmuşdur ki, nəşr variantlarında hər iki əlyazma nümunələrinə müdaxilələr vardır. Yalnız iki yerdə bir saxlama vahidi altında olan uyğunsuzluq digər saxlama vahidi altında olan nümunə ilə eyni deyildir. Hekayənin nəşr variantlarındakı naşir müdaxilələrindən danışanda aşağıdakı söz və ya cümlələri nümunə gətirmək olar: “Kəndlinin özünə görə bir parça əkin yeri olar” [7, s.3], [8, s.2] - “Kəndlinin əlində bir parça əkin yeri olar” [3, s.314]; [7, s.3], “Önünü almağa” [7, s.3], [8, s.2] - “Qabağını almaya” [3, s.314]; “Bir vaxt işsiz qaldı” [7, s.5], [8, s.2] - “Bir müddət işsiz qaldı” [3, s.314]; “Gündəlik azuqəmizi” [7, s.5], [8, s.2] - “Gündəlik çörəyimizi” [3, s.315]; “Bunların düyünü” [7, s.9], [8, s.3] - “Bunların evlənməsi” [3, s.316]; “Həkimlik şəhadətnaməsini verib” [7, s.9], [8, s.3] - “Tibb tələbələrinə şəhadətnamə verib” [3, s.316]; “Cəng edən” [7, s.13], [8, s.4] - “Müharibə edən” [3, s.317]; “Onu ərkan tərəfindən təyin olunmuş” [7, s.17], [8, s.6] - “Onu ərkanı-hərb tərəfindən təyin olunmuş” [3,

s.319]; “Təbib” [7, s.1], “Həkim” [8, s.1] - “Həkim” [3, s.313] və s.

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan şair və yazarların şəxsi arxiv sənədlərinin tədqiqi zamanı məlum olur ki, əsərlərin nəşr variantlarına əlyazmalardan ixtisarlarla bərabər, tərtibçilərin təxəyyülünün məhsulu kimi hesab edilən bəzi əlavələr də olmuşdur. S.S.Axundov yaradıcılığında da belə nüanslar vardır. Aşağıda qeyd olunan örnəklərdə həm əlyazmalardan ixtisarlar, həm də əlyazmaya əlavələr sadalanmışdır. “Onlar da artıq diqqətlə” [7, s.1], [8, s.1] - “Onlar da oturub artıq diqqətlə” [3, s.313]; “Bir qədər keçmiş” [7, s.3], [8, s.2] - “Bir keçmiş” [3, s.314]; “Bən kəndli övladıyam” [7, s.3], [8, s.2] - “Kəndli övladıyam” [3, s.314]; “Qürurlu, tündməcaz” [7, s.3], [8, s.2] - “Tündməcaz” [3, s.314]; “Qeyri bir hədiyyə” [7, s.3], [8, s.3] - “Bir hədiyyə” [3, s.314]; “Fəxrəddin, kommunizm utopiyadır” [7, s.6], [8, s.2] - “Kommunizm utopiyadır” [3, s.315]; “Lazaretdə baş həkimlik” [7, s.10], [8, s.4] - “Lazaretdə həkimlik” [3, s.316]; “Dürlü-dürlü şəksübhə gəldi” [7, s.16], [8, s.5] - “Dürlü-dürlü sübhələr gəldi” [3, s.319]; “Buraxılan qadın kimdir?” [7, s.19], [8, s.6] - “Buraxılan kimdir?” [3, s.320] və s. Yanlış oxunuşlar bölməsinə aid edilən nümunələr bunlardır: “Nəql edirdi” - “Nağıl edirdi”; “Bir mühəndisin cəzası nə olduğunu bilirsiniz?” [7, s.19], [8, s.6] - “Bir mühəndisin nə olduğunu bilirsiniz?” [3, s.317]; “Qəm etmə” [7, s.19], [8, s.6] - “Qət etmə” [3, s.320]. Burada bir cümlədə həm yanlış oxunuş, həm də əlyazmadan ixtisar edilmiş ifadə vardır.

“İki dost, iki düşmən” hekayəsinin hər iki avtoqraf nüsxəsində bəzi cümlələr vardır ki, müxtəlif illərdə nəşr edilən kitab nümunələrinin heç birinə daxil edilməmişdir. Burada “İndi sükut saatıdır” [7, s.1], [8, s.1] - [3, s.313]; “Deyə papiros çıxarıb çəkdim” [7, s.10], [8, s.4] - [3, s.316]; “Yox, əski dostunun yanındasan” [8, s.4] - [3, s.318] və [7, s.14]; “Şahbaz bəy sanki suya batmış” [7, s.16], [8, s.5] - [3, s.319]; “Daha mənə deyəcək sözləriniz varmı? Deyə İvanov sordu. Xayı, gedə bilərsiniz. İvanov baş endirib çıxdı” [7, s.17], [8, s.6] - [3, s.319] kimi hissələri qeyd etmək olar.

Nəticə / Conclusion

Sadalanan yanlışlıqlar demək olar ki, ədiblərimizin bir sıra yaradıcılıq nümunələrinin nəşrində təzahür olunur. İllər öncə tədqiqatçı alimlərin söyləri nəticəsində müəyyən qüsurlara son qoyulmuş və görkəmli şəxsiyyətlərin yaradıcı irslərinə daha diqqətlə yanaşılmışdır. “Nəhayət, xalqın məhəbbətini qazanan, lakin əsərləri yalnız əlyazmaları vasitəsilə yayılan klassiklərin irsinin yeni nəşrləri bir başqa cəhətdən də əhəmiyyətli idi: bu poetik irs nisbətən sabit mətnlə-

rə çevrilməklə, eyni zamanda mütəmadi təhriflərdən, əlavə və ixtisarlardan qorunmuş oldu; katiblərin, ədəbiyyat həvəskarlarının klassik irsə “sərbəst” rəftarına son qoyulmağa başlandı” [1, s.8]. Lakin aparılmış tədqiqatlar sübut edir ki, bu gün də problem aktualdır və Azərbaycan ədəbiyyatı xadimlərinin yaradıcılıq nümunələrinin nəşri və tədqiqi məsələlərinə bir daha qaydılmalıdır.

Ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan mətnşünaslığı məsələləri I. Azərb SSR Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. – Bakı: Elm, 1979.
2. Axundov, S.S. Seçilmiş əsərləri. – Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
3. Axundov, S.S. Seçilmiş əsərləri. 2 cilddə, II cild. – Bakı: Gənclik, 1968.
4. Axundov, S.S. Yuxu. – AMEA ƏYİ, f.10, s.v.40.
5. Axundov, S.S. Kövkəbi-hürriyyət. – AMEA ƏYİ, f.10, s.v.41.
6. Axundov, S.S. Kövkəbi-hürriyyət. – AMEA ƏYİ, f.10, s.v.42.
7. Axundov, S.S. İki dost, iki düşmən. – AMEA ƏYİ, f.10, s.v.45.
8. Axundov, S.S. İki dost, iki düşmən. – AMEA ƏYİ, f.10, s.v.46.
9. Hacıyev, A. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. – Bakı: Mütərcim, 1996.
10. Mir Cəlal. Azərbaycanda ədəbi məktəblər. – Bakı: Ziya-Nurlan, 2004.
11. Nağıyeva, C. S.S. Axundov arxivinin təsviri. – Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 1962.

Новый взгляд на художественное творчество Сулейман Сани Ахундова

Кенуль Багирова

Доктор философии по филологии

Институт рукописей имени Мухаммада Физули НАНА

E-mail: bagirova.konul@yahoo.com

Резюме. Большая часть автографических рукописей Сулеймана Сани Ахундова, просвещенного писателя и общественного деятеля, одного из представителей азербайджанской просвещенно-реалистической прозы, хранится в Институте рукописей имени Мухаммада Физули НАНА. Здесь собраны фондовые материалы ряда представителей литературной среды Карабаха, главным образом Шуши, культурного центра Азербайджана, в том числе Н.Везирова, А.Хагвердиева, М.Р.Фана, Ф.Кочарли, Ю.В.Чемезаминли, Г.Шейды, З.Гаджибекова и У.Гаджибейли. В фонде №10 хранится личный архив Сулеймана Сани Ахундова, состоящий из 205 единиц хранения. Начальную дату документов можно отнести к 1894 году, а последнюю – к 1937 году. К сожалению, нет информации о том, кем и в какой день архив был включен в Республиканский фонд рукописей. Материалы фонда сгруппированы по рубрикам: рукописи С.С.Ахундова (пьесы, рассказы, статьи, биография и воспоминания), письма С.С.Ахундову, биографические документы, описательные документы и публикации. Описание архива выдающегося интеллектуала С.С.Ахундова было обработано и опубликовано в 1962 году профессором Дж.Нагиевой.

В статье некоторые автографические произведения, сохранившиеся в архиве С.С.Ахундова, сравнивались с изданиями, напечатанными в наше время, и были сделаны некоторые выводы. В исследование вошли рассказы «Юху», «Ковкаби хуррият» (в двух экземплярах), «Два друга, два врага» (в двух экземплярах), сохранившиеся в разных хранилищах архива писателя.

Ключевые слова: рукопись, издание, автограф, рассказ, текст